

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІР ПЕДАГОГИКАСЫ. XXI ҒАСЫРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ

Сандық өскелең ұрпақ: заманауи
білім алушылардың ерекшеліктері

«Z ұрпағы», «сандық ұрпақ», «желілік ұрпақ», «сандық абориген» («digitalnatives») сөз тіркестері мен ұғымдары – бүгінгі күнде күнделікті өмірде кең таралған білім беру және кәсіби қызметте цифрлық технологиялар контексінде әлеуметтенген балалар мен жастардың ұрпағын белгілеу үшін қолданылады. Бұл тұжырымдама қаншалықты ғылыми салада дәлелденген деген сұрақтар туындайды.

Желілік немесе сандық ұрпаққа келер болсақ, олардың ерекшеліктері туралы қоғамдық және кәсіби де қарқынды пікірталастар бар. Әртүрлі диаметралды қарсы бағалаулар: ашық аламыстықтан, алаңдаушылықтан (мұнда цифрлық тәуелділікке назар аударылады) панегорикалыққа, яғни мадақтауға (адамның дамуына бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктердің ашылуы) дейін берілген.

«Сандық ұрпақ» («Z ұрпағы») тұжырымдамасы 90-шы жылдарда сыртқы әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдарда қарқынды дами бастаған ұрпақ теориясына жүгінеді. Ұрпақтар теориясының қазіргі заманғы нұсқаларының негізін қалаушылары – Нил Гов және Уильям Штраус деп саналады.

1991 жылы «Ұрпақтар: американың болашақ тарихы, 1584–2069» атты кітабында олар өздерінің түсіндірілуіне және басқа зерттеушілердің жұмысына негіз болатын ұрпақтар туралы өз зерттеулерін тұжырымдады. Хове мен Страус теориясы бойынша адамның мінез-құлқы оның өмір сүру жағдайына және 12–14 жылға дейін тәрбиеленуге байланысты. Ұрпақ құндылықтары тамыры терең, санадағы ұлттық өкілі үшін арнайы формасы болып табылады, сонымен бірге жеке тұлғаның дамуына, оның іс-әрекетіне мінез-құлқының қалыптасуына нақты әсер етеді.

Қазіргі таңда М. Пренскидің Digital Natives «сандық аборигендер» тұжырымдамасы білім алушылардың ерекшеліктерін қайта қарау үшін маңызды болып саналады. Сандық аборигендер – сандық тіл мен технологияның тасымалдаушылары – бұл XXI ғасырда туылғандардың бәрі. М. Пренскидің тұжырымдауы бойынша сандық аборигендер сандық технологияларды туғаннан біледі, сандық әлемді күнделікті өмір деп қабылдайды, өздерін көпміндеттілік ағынында сезінеді, ақпаратты қабылдау жылдамдығының өзгеруіне үйренген, гаджеттердің интерактивтілігіне, әлеуметтік желілердегі олардың әрекеттеріне, бейне ойындар әлемін жылдамдатуға дағдыланған.

Цифрлық аборигендердің ұрпағы М. Пренски егде жастағы педагогтер мен студенттерге қарсы қойып, оларды цифрлы иммигранттар, «көшіп қонушылар» деп белгіледі, өйткені олар цифрлық технологияны кеңінен қолданудан бұрын туылды, сондықтан цифрлық тілдің тасымалдаушылары емес, көшіп-қонушылар ретінде қабылданды. Педагогикалық және ата-аналық қоғамдастық екі жаққа: цифрлы аборигендердің жақтастары мен қарсыластары деп бөлінген.

Осы тұжырымдаманың мыңдаған ізбасарлары бүгінгі студенттерде әр түрлі қабілеттер мен мүмкіндіктері бар, сондықтан оқу процесі әр түрлі болуы керек деп мәлімдеді. Көптеген блогтар мен бұқаралық ақпарат құралдарында айтылғандай, кейбіреулер компьютерлік технологиямен жетілдірілген дағдыларға (ақпаратты параллель өңдеу, диаграммалармен жұмыс істеу мүмкіндігі, дерекқорға кездейсоқ қол жеткізу) оқытуға басты назар бөлу керек екенін айтқанмен, оқытушылар қауымы технологияның рөлін басты назарға алмайды, когнитивті үдерістерді дамытатын қосалқы элемент ретінде қарастырады.

Ғалымдар Дж. Пэлфри мен У. Гассердің пікірінше педагогтердің білім алушылардағы диалог жүргізу қабілеті, сыни ойлау мен рефлексия дағдыларының жоғалуы сияқты гуманитарлық регрессия мәселелері орын алуына күйінуі негізсіз олар тиісінше өзгеруі және жаңаны тануы қажет. Жоғары білім беру студенттердің пікірін ескере отырып салынуы керек.

Сандық аборигендер тұжырымдамасының қарсыластары Journal of Computer Assisted Learning, Computers and Education, British Journal of Educational Technology, Australasian Journal of Educational Technology, International Journal of Instructional Technology and Distance Learning беделді журналдарында, оның теориялық негізін қарастырып, әртүрлі елдерде оның жарамдылығын тексеру үстінде.

Жастардың сандық технологияларды қабылдау ерекшеліктері жасы мен жынысына қатысты айтарлықтай өзгереді. Зерттеушілер екі жыныстағы сандық абориген деп қабылданатын жас адамдар мен сандық дәуірге дейінгі жастық шағы өткен адамдардың арасында белгілі бір дағдыларды анықтай алмайды. Бұл тұрғыда, М. Пренски, У. Гассер және

Дж. Пэлфридің жастардың ақпаратты өңдеудің көпқырлық арнайы қабілеттеріне ие екендігі туралы мәлімдемесімен келісе алмаймыз. Осыған сәйкес сандық ұрпақтың тұтас бейнесі қалыптаспайды.

Жаңа ұрпақ идеясы нәтижелі емес деген тұжырымдарда бар, өйткені әртүрлі жастағы адамдардағы танымдық айырмашылықтарды, сондай-ақ жас топтарындағы өзгерістері дәлелденбеген. Сандық технологиялармен өздігімен өзара әрекеттесу экономикалық жағдайларға сандық құзыреттілікті қалыптастыру үшін жеткіліксіз. Осылайша, әдебиеттерді талдау сандық технологияға шоғырланған студенттердің нақты айқындалған жеке ерекшеліктері жоқ деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Студенттік ортада орын алған күрделі өзгерістер жастардың құрамдас бөлігі болып табылады, бірақ өзгерістердің өзі сандық технологиямен байланысты.

Сандық аборигендердің түбегейлі түрде өзгеше дағдыларға иелігін көрсететін айтарлықтай деректер жоқ екеніне баса назар аударылады. Бүкіл ұрпақтың қате анықтамасы сандық технологияның сандық оқушылар санының деңгейіне қатысты өз-өздерін жоғары бағалайды және бұл олардың әрекеттеріне теріс әсер етеді.

Іс-жүзіндегі тәжірибе көрсеткендей, білім алушылар өздерін мойындағандай педагогикалық қолдауды қажет етеді. Сандық технологияларды ерте білудің бастапқы тәжірибесі оқытудың нәтижелілігін анықтамайды. Сандық кейбір мұғалімдер ақпарат көздерін немқұрайлы қабылдау мен қолдануды қауіпті көреді. Егер білім алушылар өздерінің қабілеттерін асыра бағалайтын болса, олар педагогикалық қолдаудың маңыздылығын бағаламай және білім беру іс-әрекеттерін қателіктер жіберуі мүмкін.

Көптеген зерттеулердің авторлары, М. Пренскидің жақтастарын білім алушылардың интернетті қолдану әдістері мен пайдалану көлемдері туралы деректерді дұрыс еместігін түсіндіреді. Мысалы, мазмұнды «жасау» сияқты әрекеттер (блог, фотосуреттер немесе бейнелер жіберу) 1990 жылдан кейін туылған кез келген білім алушылар үшін әмбебап болып табылмайды. Сонымен қатар бірқатар мақалалар сандық ортаны ескі педагогикалық модельдер жұмыс істемейтін кеңістік деп білдіреді. Әрине, интерфейсті өзгерту білім беру үдерісіндегі субъектілерінің зияткерлік және әлеуметтік қасиеттеріне әсер етеді. Оқытушылар мен білім алушылар арасында байланыс жаңа форматтарда синхронды және асинхронды түрде жүргізілді. Web 2.0 (WebQuest, қатысу мәдениеті) педагогикалық технологиялары білім беру ортасының ұжымдық жұмысына бағдарланған аралас, толықтырылған, мағынасы толтырылған моделі жасалған.

«Сандық аборигендер» немесе «цифрлық аборигендер» термині енгізілген М. Пренскидің мақаласын жариялауынан бастап, шамамен 20 жыл өтті. Осы уақыт аралығында ғалымдар осы идеяның қиялдық бағытына ашуға тырысты. Егер сандық аборигендер идеясы дұрыс емес немесе зиянды болса, бұл ұзаққа созылмайтын құбылыс ретінде көрінеді, бірақ оның танымалдығы біздің елде, басқа елдерде өсуде. Осы танымалдылықтың себептерін түсінуге тырысайық. Бұл үшін біз терминнің тұжырым-дамалық негізіне жүгініп, терминнің артында тұрған кейбір философиялық теорияларды: метакогнитивті білім тұжырымдамасы; субъектілердің арнайы онтологиялық және эпистемалық статусын ескеру; эволюциялық эпистемология; нормативтік және сипаттама әдістерінің әдістемесі; дискурстық тұжырымдамасын айқындаймыз.

М. Пренскидің жақтастары – академиялық зерттеушілер, журналистер, ата-ана қоғамы – метакогнитивтік білімге сүйенеді. Метакогнитивті білім ең алдымен факторлар немесе айнымалы факторлар әрекет ететін және когнитивтік әрекеттердің білім беру жағдайының бағытына немесе нәтижелеріне әсер ететін нанымдардан тұрады. Осындай нанымдардың мысалдары қазіргі заманғы студенттердің әлеуметтік емес немесе сандық технологияларға өте сезімтал екендігі туралы идея болып табылады.

Бұл факторлар мен айнымалылардың астарында білімнің негізгі көрінісі – субъект айқындалады. Субъект бойынша идеялар, ақпараттың өңделуіне және оны меңгере алуға қабілетті адамдардың табиғатына қатысты нанымдар жиынтығына негізделген біліммен түсіндіріледі. Мұғалімдер сандық қоғамда қалыптасқан ұрпақтың ерекше онтологиялық және эпистемалық мәртебесі дәлелдеу үшін бірқатар философиялық идеяларды қолданады.

Бүгінде білім субъектісі – бұл белгілі бір бар құбылыс емес, коммуникация өнімі деп сақталған тұжырымдама шынайылығымен көзге түседі. Сонымен қатар, білім беру үдерісінде жеке

тұлға мен ұжымның байланыстылығына бойынша өзектілігін жоғалтпады. Себебі білім алушы, басқа білім алушылармен және оқытушылармен қарым-қатынас жүйесінде болады. Әрбір білім алушыға қазіргі заманғы идеяларға сәйкес жеке білім беру стратегиясы қалыптастыру керек, сонымен қатар, әлеуметтік қоршаған ортаның рөлін де жоққа шығара алмаймыз. Білім алушылардың желідегі белсенділігін емес, оның ұжымдық танымдық белсенділігі мен басым топтық ұжымдар мен топтық нормалар, ережелерді игеруіде маңыздылығын жоғалтпайды.

2016 жылы «Жоғары білім берудегі сандық аборигендерді зерттеуге арналған нұсқаулық» қайшылықты нативизм және эволюциялық эпистемология философиялық теорияның шекарасын анықтауға әрекет жасалды. Нативизм – бұл туа біткен (Платон) немесе априори (Кант) білімдері арасында, ол кез келген білім мен технологияны интуитивті түрде дұрыс пайдалануға мүмкіндік береді. Виртуалды шындықта білімді тексеру үшін айқын және қарапайым рәсімдерді қолдану мүмкін еместігі М. Пренскиді сандық құзыреттілікті априориалды негіздеуге мәжбүрледі. Демек, іріктеу қиялдық басқа жас ерекшеліктерімен түсіндірілетін сандық аборигендердің арнайы ұрпағы – бұл эпистемологиялық әрекет тәжірибедегі тексеріссіз интуитивті білімдердің сенімділігі ретінде қабылданады.

Марк Пренский кез келген ағылшын тілінде оқытушыға белгілі Наом Хомскийдің «Nativism» және өзінің «Digital Natives» өзінің жеке тұжырымдамасын сәтті пайдаланады. Ноам Хомски жас бала кез-келген тілде өте тез үйреніп, күтпеген жерден грамматикадағы қателіктерді азайтады, демек, онда тіл меңгеруге деген туа біткен бейімділік бары Хомский генетикалық негізделген когнитивтік құрылымға – мидағы кез келген тілдің әмбебап грамматикасымен байланысты арнайы үлгіге немесе модульге назар аударады. Нативизм дамудың сапалы өзгерістерін түсіндірудің қарапайым әдісін ұсынбайды. Мінез-құлқындағы өзгерістер автоматты түрде қоршаған әлемдегі белгілі бір оқиғалар туралы іске қосылуға жауап береді.

Кеңестік дәуірден кейінге педагогикада ой іс-әрекетінің психикалық әрекеттерді кезең-кезеңмен қалыптастыруға қарсы теориясы кеңінен таралған (П. Гальперин). Адамдарда мыңдаған жылдар бойы сандық технологиялар туралы білімдері туа біткен деп ойлау қате, сондықтан Пренски эволюциялық эпистемология идеяларын қолданады. Зерттеушілер мидың эволюцияны дамуы және оның нейропластичтілігі меңзейді (Г. Смолл, Г. Ворган). Интернеттегі құралдармен церебралды қабықшаның ерте белсенуі баланың миының сәулетіне өзгерістер әкеледі.

Дискурстар бір-бірімен бәсекелеседі және артықшылық үшін үнемі күресте болады. М. Фуко кез келген дискурс – басқару әдісі, қатынастарды реттеу, әлеуметтік әртістерді бағыныстыру деп айтты. Билік әртүрлі дискурстық санаттарға қатысты адамды орналастыру арқылы әрекет етеді. Қатысушылардың «сандық абориген» және «сандық эволюция» ұғымдарын «сандық мигрант» деп тағайындалу, бұл адамдарға шындықтың маңызды сәттеріне қатысты, оларды бір-біріне қарсы қоюдың тәсілі.

Сандық аборигендердің дискурстың артында мұғалімдер мен студенттердің жасырын саяси күресін көруге болады.

Дәстүрлі мектепте бейбіт өмір жоқ, бірақ білім беру үдерісін әрдайым басқаларға басымдық көрсету құндылығы болуы зорлық-зомбылық иерархиясын көрсетеді. Зорлық-зомбылық иерархиясын өзгерту немесе жою үшін, оның шартының мәнмәтінін түсіну керек. Оқытуда зорлық-зомбылық иерархиясы әрқашан білім беру үдерісінің мәні болып табылады және мұғалім не білім алушы бағынышты жақта болады. Білім алушылар әлеуметтік әрекетті орындау үшін дискурсты риторикалық пайдаланады. Мұғалім билігі дискурстық түрде жұмыс жасайды, яғни мұғалім пікірталаста риторикалық және символикалық түрде өзін-өзі қадағалайды. Кейбір зерттеушілер сандық аборигендердің тәуелсіз дискурсын айқындайды, басқалары сандық аборигендер дискурсын отаршылдық кезеңнен кейінгі әңгімелесу немесе нарықтық дискурс бөлігі ретінде қарастырады.

Отаршылдықтан кейінгі кезеңде дискурсында «аборигендер» термині синонимдері отаршылдық пен апартеид болып табылады. Аборигендер немесе жергілікті тұрғындар зорлық-зомбылық пен өркениет туғызған «ақ қоныстанушылар» сөзсіз билігіне қарсы болды. Сандық аборигендік метафора артта қалу мен прогрестің, табиғи іріктеудің және жоғалудың түсіндірмелерін күшейтеді. Сондықтан сандық аборигендер дискурсы Оңтүстік Африка, Австралия және Жаңа Зеландия елдерінде күрт сынға ұшырады.

Виртуалды «білім беру қызметтері нарығына шығу» – коммуникативтік іс-шара. Ол вербалды қарым-қатынас жасау, білім беру қызметтерінің (іс-қимыл дискурстық логикалық) сатушы мен сатып алу-сату (нарықтық қатынастар объективті логикалық іс-қимыл) түрінде экономикалық мәмілені жасаған. Нарықтық дискурста «Коммуникативтік іс-шараның» түсінігі әлеуметтік-экономикалық тәртіпті объективті логикасын дискурстық тәжірибе қосылыстары ретінде анықталады.

Қорытындылай келе, «сандық аборигендер» термині көп қырлы, көптеген коннотациялар мен аллюзияларды қамтитынын «көпқырлы білімдерден» тұратынын атап көрсетеміз. Біз ұсынған талдау тұжырымдамадан әртүрлі контекстерін көруге мүмкіндік берді. Баяндалатын мәселелер саяси және нарықтық дискурстың метафораларын, танымал риторикада жасырылған философиялық идеялар туралы емес мета-танымдық білім, субъектілердің арнайы онтологиялық және эпистемалық мәртебесін ұсыну, эволюциялық эпистемология, нормативтік және сипаттама әдістерінің әдістемесі, дискурс идеясы туралы қозғалады.

Сандық аборигендердің дискурсы білім берудің тұтынушы қызметі мен өнім ретінде қабылдау перспективаларын білдіреді, мұғалімнің рөлін маргинализациялау, жаңа қадамдарды қажет ететін үрдіс. Екінші жағынан, тұжырымдаманың өзі жоғары оқу орындарында болған өзгерістерді білім алушылардың бойында орын алған сандық дәуірлік өзгерістерімен сипаттауға негізделген. Сол себепті «сандық абориген» термині педагогикалық зерттеулердің заманауи сөздігінде өз орынын ойып алды.